

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ<https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-01>

УДК 94(477.7)(092)*Грано

О. М. ІГНАТУША, д-р іст. наук, проф., проф. кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії

e-mail: ioleksa@outlook.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1959-1085>

Запорізький національний університет, просп. Соборний, 74, м. Запоріжжя, 69002, Україна

І. В. КОЗЛОВА, заступниця начальника відділу інформації та використання документів

e-mail: kiv2013z@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1794-0182>

Державний архів Запорізької області, вул. Українська, 48, м. Запоріжжя, 69095, Україна

ЄВДОКИМ ГРАНОБАРСЬКИЙ – МЕЦЕНАТ І ПРОСВІТНИК ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Мета дослідження. Узагальнити відомості про Є. Гранобарського – знакового, проте маловідомого діяча соціокультурної історії Південної України кінця XVIII – початку XIX ст. і показати його постать на тлі епохи в аспекті просвітництва і меценатства.

Методологія дослідження. Її склали принципи історизму, системності, об'єктивності при використанні методів аналізу, синтезу та архівної евристики.

Наукова новизна. Встановлено ідейні джерела, зміст і значення меценатських ініціатив помісного дворянина, який здійснював тривалий вплив на розвиток освітньої інфраструктури в Оріхівському, Мелітопольському повітах Таврійської губернії та Олександрівському повіті Катеринославської губернії. Реконструйовано віхи його біографії на тлі соціально-політичних процесів Південної України. Введено до наукового обігу невідомі раніше архівні джерела.

Висновки. Постать Є. Гранобарського можна вважати прикладом перетину імперської адміністративної політики та локальної ініціативи. Соціальна мотивація діяльності Є. Гранобарського поєднувала його особисте прагнення сприяти тим, хто тягнувся до знань, з просвітницькими ідеалами, властивими державному патерналізму Російської імперії. Нагородження Є. Гранобарського діамантовим перстнем від імператора у 1812 році мало символічне значення і стало проявом легітимації локального меценатства на державному рівні. Діяльність таких особистостей, як Є. Гранобарський, сприяла практичній розбудові освітніх інституцій і поступовому формуванню соціального прошарку, спроможного до модернізації периферійної імперської території. Це приклад освіченого місцевого патріотизму, який веде до нових інтерпретацій процесів колонізації, культурної інтеграції та просвітництва в їх імперських контекстах, а також дозволяє глибше проаналізувати ранні етапи формування модерної української нації в Південній Україні початку XIX століття.

Ключові слова. Гранобарський Євдоким, меценатство, Південна Україна, повітові училища, освітня політика, модернізація.

Як цитувати: Ігнатуша О. М., Козлова І. В. Євдоким Гранобарський – меценат і просвітник Південної України кінця XVIII – початку XIX ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2025. Вип. 41. С. 7-15. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-01>

In cites: Ihnatusha O., Kozlova I. (2025) Yevdokym Hranobarskyi: Patron and Educator in Southern Ukraine, Late 18th – Early 19th Century. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 41, (7-15), <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-01> (in Ukrainian)

©О. М. Ігнатуша, І. В. Козлова, 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

В історії України багато маловідомих імен. Проте, чим більше ми відновлюємо історичну пам'ять, тим більше дізнаємося про осіб, які відігравали значущу роль в суспільному житті минулих поколінь, більше вчимося цінувати громадську діяльність людини, розуміти джерела людської поведінки і особливості культурного середовища, в якому відбувалися події.

Ті, про кого ми дізнаємося, здебільшого постаті місцевого і регіонального масштабу. Факти свідчать, що без їхньої діяльності наша історія не була б такою, якою вона є і яку ми знаємо. Тож, звертаючись до цих постатей, вивчаючи їх внесок у життя місцевого краю, місцевої громади, розуміємо, як важливо цінувати творчість і ентузіазм наших сучасників, який вони спрямовують на суспільне благо.

Однією з постатей, яка, нашу думку, заслуговує на увагу і поцінування знавців минулого, є Євдоким Павлович Гранобарський (1759–1828 рр.) – діяч кінця XVIII – початку XIX ст., меценат і просвітник. Масштаб його діяльності в межах півдня України доволі виразний. Тому прагнемо, спираючись на історичні джерела, переконати сучасників у тому, що ця історична постать не тільки цікава для дослідження, а й значуща за результатами громадської діяльності.

Зазвичай про таких діячів регіонального масштабу мало згадок в історичних дослідженнях. Проте, саме наявність цих згадок додатково переконують у непересічній ролі постаті, до якої ми звертаємось.

Знаковим є те, що першим професійним істориком Запорізького краю – Я. П. Новицьким – було привернуто увагу до постаті Є. Гранобарського у праці «Історія міста Олександрівська у зв'язку з історією виникнення фортець Дніпровської лінії. 1770–1806 рр.» [6, с. 229–230], надрукованій 1905 року. У ній двічі згадується прізвище Гранобарського в контексті його участі в розбудові Покровського собору та започаткуванні повітового училища. Наступні згадки цього прізвища в літературі зустрічаємо лише після столітнього мовчання – в англомовній книзі канадського архітектора Руді Фрізена «У минуле» (1996 р.), перероблене та доповнене видання якої спочатку було надруковане англійською мовою 2004 р. під назвою «Відбудовуючи минуле», а згодом перекладене українською Н. Венгер [10, с. 543].

Відродження інтересу до постаті Є. Гранобарського почалось з розвитком краєзнавчих досліджень за часів державної незалежності України та серйозних суспільно-політичних, ментальних, методологічних змін у осмисленні минулого.

У 2000 р. в альманаху «Сузір'я» з'явилась перша невелика і, дотепер, на жаль, єдина публікація, присвячена постаті Є. Гранобарського, авторства археографа Державного архіву Запорізької області І. В. Козлової, базована на архівних документах [4, с. 56]. Біографічна довідка, складена на основі цієї публікації, згодом була оприлюднена на офіційному сайті Запорізького національного університету в проєкті «Славетні запоріжці» [3].

На благодійну діяльність Є. Гранобарського при створенні Олександрівського повітового училища побічно звернув увагу Л. Л. Прокопенко, висвітлюючи роль іншого діяча – Д. Т. Мізка, – в розвитку освіти Придніпров'я першої третини XIX ст. [8, с. 196].

У «Мелітопольському краєзнавчому журналі» за 2018 рік міститься згадка про прізвище Гранобарських у контексті публікації, присвяченої діячам відомої менонітської родини Корнісів, зокрема в епізоді купівлі земельної ділянки Йоганом Корнісом у 1832 році [1, с. 78].

Останніми роками прізвище Є. Гранобарського потрапило в об'єкти досліджень краєзнавця і генеолога А. В. Макідонова при вивченні метричних книг м. Олександрівська кінця XVIII – початку XIX ст. [5, с. 17, 25–26, 41].

Таким чином, в літературі знайшли фрагментарне висвітлення окремі, нечисленні аспекти діяльності та родинної історії Є. Гранобарського, залишаючи багато нез'ясованого в його життєписі.

Метою дослідження є узагальнення наявних відомостей про зазначеного діяча, реконструкція його образу в контексті епохи з акцентом на меценатській і просвітницькій діяльності та її ідейних засадах, а також розширення джерельної бази з даного питання.

Методологічну основу нашого дослідження склали принципи історичності, об'єктивності, неупередженості при використанні методів аналізу, синтезу та архівної евристики.

Джерельну базу цього дослідження склали матеріали архівного фонду Оріхівського повітового училища м. Оріхів Мелітопольського повіту Таврійської губернії, яке на час аналізованих нами подій входило до складу Харківського навчального округу Харківського університету Міністерства народної освіти (1812–1832 рр.). Ці матеріали зберігаються нині в Державному архіві Запорізької області (Ф. 109).

До сьогодні дата народження Є. Гранобарського у архівних документах не виявлена. Найвірогідніше, що він народився 1759 р. Цю дату вираховувала запорізька дослідниця І. В. Козлова за відомостями формулярного списку службовців Оріхівського повітового училища 1823 року [4, с. 56]. Пізніше були додатково виявлено формулярні списки, складені 1820 і 1825 рр. Вони повторюють інформацію про Є. Гранобарського і підтверджують дату його народження у 1759 році [12, ф. 109, оп. 1, спр. 10, арк. 95–95 а; спр. 11, арк. 56–57; спр. 12, арк. 60–61].

Завдяки цим спискам маємо відомості і про статус та окремі віхи життя Є. Гранобарського. Зокрема – про походження, просування по службі, нагороди та стягнення. На жаль, в документах відсутні відомості про батьків, місце народження, проживання в перші роки життя, отримання ним освіти. Списки повідомляють про походження Євдокима з родини дворянина Павла Гранобарського. Хоча у формулярах не зазначено, припускаємося думки, що його батько мав статус особистого, а не потомственного дворянина, тобто отримав дворянство за цивільну службу, особистими зусиллями, а не у спадок. На таку думку наводить інформація родословної книги дворянства Таврійської губернії за 1804–1890 рр. в якій фіксується дата набуття дворянства сином Євдокима Гранобарського Андрієм у 1837 р. Отже Євдоким не передав у спадок своєму синові дворянський статус, оскільки потомственного дворянства сам не мав.

Отже, батько Євдокима навчав сина працелюбності і освіти, розуміючи їх велике значення для майбутнього успішного життєвого шляху, привчав сина не марнувати час, як це дозволялося дітям більш заможних і статусних батьків. Гадаємо, що такі «нетепличні» умови формування особистості і стали запорукою подальшої уваги Євдокима до освітянської сфери, прагнення все життя допомагати тим, хто тягнувся до освіти і науки.

Коли Євдокимові виповнилося 17 років – у березні 1777 р., він поступив на службу в Азовську межову експедицію. Азовська губернська канцелярія та її межова експедиція з моменту утворення губернії перебували у Білевській фортеці, а з 1778 року – у Катеринославі [11, с. 168].

Як відомо, зазначена межова експедиція була масштабною адміністративно-територіальною ініціативою Російської імперії, спрямованою на встановлення меж, опис територій та інтеграцію до Російської імперії новоприєднаних земель на південному сході України, зокрема – після ліквідації Запорозької Січі. Її діяльність включала межування територій після чергової російсько-турецької війни 1768–1774 рр., опис міст і повітів, складання описів населених пунктів, картографування – створення перших карт регіону. Діяльність експедиції вимагала великих обсягів канцелярської роботи [7, с. 73]. Саме з посади підканцеляриста в експедиції і почав свою кар'єру Є. Гранобарський. Наступна його кар'єрна сходинка – канцелярист, далі – губернський реєстратор. Це вже було суттєвим досягненням. Хоча посада губернського реєстратора належала до найнижчих чинів цивільної служби Російської імперії (14 клас Табеля про ранги), вона все ж надавала особі реальні соціальні та правові переваги, зокрема – особисте дворянство. Цього Є. Гранобарський досяг, не маючи ще і 25 років.

Посада губернського реєстратора була невід'ємною в штаті губернських канцелярій. Логічно припустити, що Є. Гранобарський продовжив службу на цій посаді в губернській канцелярії Азовської губернії до часу її ліквідації у 1783 р.

Згадані вище формулярні списки з фонду Оріхівського повітового училища замовчують період життя Є. Гранобарського з 1783 по 1796 рр. Тут маємо пригадати, що саме на цей час припало чергове реформування адміністративно-територіального устрою південної України. У 1783 р. запроваджено нову адміністративно-територіальну одиницю – Катеринославське намісництво, а 1796 р. її ліквідовано, повертаючись до системи губернського устрою. Вірогідно, що чиновнику такого невисокого рангу могло не знайтися місця при Катеринославському намісницькому правлінні, в губернській канцелярії. Проте безсумнісним нам бачиться його прагнення шукати собі роботу в установах не нижче повітового рівня.

З січня 1796 р. Є. Гранобарський влаштувався на службу в Новомосковський повітовий суд колезьким реєстратором, проте впродовж двох років досяг чину губернського секретаря. Саме у такому статусі у квітні 1798 р. він і пішов у відставку у зв'язку з хворобою [12, ф. 109, оп. 1, спр. 12, арк. 60–61].

Ймовірно, в період відставки (1798–1815 рр.) Є. Гранобарський мешкав у своїх маєтках в Мелітопольському повіті. Там йому належали два села – Маячка і Молочна. Одне з цих сіл – Молочне, син Є. Гранобарського, Андрій, вже після смерті батька продасть відомому діячеві менонітської спільноти Й. Корнісу [1, с. 78; 10, с. 543]. Саме за час відставки Є. Гранобарський проявив себе меценатом і благодійником, який надавав суттєву матеріальну допомогу закладам освіти Запорізького краю. Зокрема, відомо про таку підтримку Олександрівського і Оріхівського повітових училищ.

Я. Новицький відзначав активну участь губернського секретаря Є. Гранобарського у відкритті і організації роботи найпершого в м. Олександрівську повітового училища «в кріпосних валах». Училище відкрили 12 березня 1808 р. на базі 1 класу і нижчого при ньому відділення, що діяло за «Статутом навчальних закладів, підвідомчих університетам» від 5 листопада 1804 р. Поряд з Є. Гранобарським активними учасниками відкриття стали предводитель дворянства титулярний радник Емануїл Марк, суддя поручик Ілля Уманець-Дмитревський, майор Россенков, колезький асесор Никифор Кирпотін. За спостереженням Я. Новицького, відкриття училища відбулося за розпорядженням Харківського університету, який, згідно зі Статутом 1804 року, виконував функції адміністративного центру Харківського навчального округу. До складу цього округу тоді входили губернії Південної України, зокрема – Катеринославська і Таврійська. Відкрив у Олександрівську заклад директор училищ Катеринославської губернії, дійсний статський радник Дмитро Мізок [6, с. 230]. Як бачимо, Є. Гранобарський був серед тих, хто поєднував місію представника місцевої адміністрації зі своїм громадським покликом чи особистим сумлінням. Він та інші названі особи з місцевої еліти не були «формально причетними» до справи, а взаємодіяли, спрямовували спільні зусилля на планомірний розвиток цього державного закладу освіти. Місцева еліта прагнула розбудовувати освітні інституції, покладаючи на них надії як на каталізатор соціального і економічного розвитку краю, що був новою периферією імперії. У цій діяльності Є. Гранобарського та інших діячів поєдналися ідеї «державного патерналізму» з відчуттям власної місії і відповідальності за майбутнє краю, в якому вони бачили себе провідною ланкою.

Є. Гранобарський не обмежувався представницькими функціями від державної інституції чи показом своєї «батьківської» ролі як поміщика. У 1808 р. він пожертвував під приміщення училища невеликий будинок. Це була одна з трьох кам'яних будівель, в яких розміщувалось училище, маючи, крім того, ще одну дерев'яну.

Як відомо, 19 березня 1812 р. у місті Оріхів також було відкрите повітове училище у складі двох відділень – нижнього та верхнього [12, ф. 109, оп. 1, спр. 3, арк. 109]. Училище теж було державним проектом, також знаходилося у віданні Харківського навчального округу та Харківського університету. Як і в Олександрівську, воно вимагало підтримки місцевих сил. Цьому училищу у перший рік його діяльності Є. Гранобарський також подарував будинок для розміщення у ньому шкільних класів. Вартість будівлі на той час оцінювалась 700 руб. [4, с. 56], а суміжної ділянки при ній – 200 руб. [12, ф. 109, оп. 1, спр. 1, арк. 55]. Це була досить значна сума, яку можна прирівняти до середньої вартості невеликого будинку в повітовому

місті. Водночас, ця сума була порівняною з річним утриманням училища включно із зарплатами вчителів, книгами. Для відкриття училищ передбачались асигнування з державного бюджету в розмірі 1 250 руб на рік та 500 руб з місцевих міських доходів [12, ф. 109, оп. 1, спр. 1, арк. 84, 84 зв., 101]. Вартість навчальних матеріалів – комплекту книг для класу, могла коштувати 10–20 руб, річна зарплата вчителя – 100–200 руб. Тож, зазначена пожертва була ознакою заможності і громадської активності.

У 1814 р. Є. Гранобарський пожертвував для Оріхівського повітового училища ще один будинок вартістю в 5 тис. руб. [12, ф. 109, оп. 1, спр. 3, арк. 109–109 зв].

Від початку діяльності Оріхівського училища, з 1812 р., Є. Гранобарський взяв опіку над найбіднішими учнями. Щорічно він виділяв по 200 руб. на утримання 2–3 учнів з малозабезпечених родин. Це була його ініціатива на найближче десятиліття [12, ф. 109, оп. 1, спр. 1, арк. 128]. Описання, яким був соціальний склад учнів Оріхівського училища, ми подавали в одній із попередніх публікацій [2, с. 138].

Крім того, Є. Гранобарський жертвував додаткові суми на потреби училища. Відомо, що на ці кошти здійснювались закупівлі навчальних посібників, приладдя. Відомо, зокрема, про закупівлю у 1818 р. на виділені ним кошти – 100 руб. – двох глобусів і пресованих фарб [4, с. 56].

Діяльність Є. Гранобарського і таких же діячів, як він, сприяла не лише практичній розбудові освітніх інституцій, а й поступовому формуванню соціального прошарку, спроможного до модернізації периферійної імперської території. Той факт, що підтримка надавалася дітям з малозабезпечених родин, вказував, що потенціал до модернізації набували не лише кадри з проросійськи орієнтованої еліти, а й ті, хто глибоко зберігав свої українські традиції, з кого формувався український національний рух, завдяки кому розгорталось українське відродження, формувалася модерна українська нація. Це був шлях формування нової еліти, яка не пориваючи з імперською адміністрацією, водночас ініціювала локальні освітні та культурні проекти, що мали виразно український характер [9, с. 49–51].

Благодійна діяльність Є. Гранобарського не лишилась поза увагою місцевої, а за її подачею – і центральної влади. 26 лютого 1812 р. імператор Олександр I нагородив його діамантовим перстнем «за принесення на користь Олександрівського і Оріхівського повітових училищ знатної пожертви» [12, ф. 109, оп. 1, спр. 12, арк. 60–61]. Нагородження Є. Гранобарського розцінюємо як прояв легітимації локального меценатства на державному рівні.

У лютому 1815 р. Є. Гранобарський повернувся до активної службової діяльності. Його було затверджено почесним наглядцем («смотрителем») училищ Мелітопольського повіту. Ця посада не була штатною, проте вона була досить відповідальною в системі народної освіти Російської імперії початку XIX ст. Її надавали впливовим особам, які мали громадський авторитет і бажання підтримувати заклади освіти. Є. Гранобарський робив це за покликом сумління.

Попри перебування в межах імперської системи освіти, яка характеризувалася централізованим управлінням, становим принципом та русифікацією, Є. Гранобарський все ж впроваджував у її структуру елементи української національної перспективи. Підтримуючи навчання представників нижчих суспільних верств – передусім місцевого українського селянства – на що його надихала християнська мораль, він об'єктивно суперечив імперській ідеї становості освіти. На початковому рівні освітньої системи імперія не могла ефективно стримати подібні ініціативи, оскільки не мала достатніх економічних ресурсів для її належного функціонування. У таких умовах держава змушена була покладатися на місцеву або регіональну еліту, водночас позиціонуючи себе як захисницю християнських моральних засад. Це був саме той випадок, про який писали автори монографії «Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.)», коли місцеві діячі, як-от земські гласні, директори училищ, меценати, стали агентами модернізації, поєднуючи імперську лояльність із регіональним патріотизмом [9, с. 60–64]. Акцентуємо увагу, що приклад Є. Гранобарського свідчить про ранній етап формування цієї ідентичності і регіонального патріотизму.

Матеріальна підтримка стимулювала учнів до науки. Є. Гранобарський цікавився успіхами у навчанні своїх стипендіатів. Він належно перевіряв якість викладання, моральний стан і дисципліну в освітніх закладах, контролював стан навчальних приміщень. Врешті, цього вимагали обов'язки смотрителя. Виконував представницькі функції, відстоюючи інтереси місцевих закладів освіти перед державною владою, зокрема – губернською адміністрацією, сприяв вирішенню кадрових і матеріальних питань. Крім того, як вже зазначалося, Є. Гранобарський особисто постійно надавав матеріальну підтримку училищам. Відзначимо важливий момент. Ця традиція меценатства була продовжена і членами його родини, що дає підстави стверджувати про цінування моральних засад, доброчинності не тільки главою сім'ї. Зокрема, у 1867 р. дружина Є. Гранобарського заповіла свій маєток у Мелітопольському повіті площею майже 1 600 десятин землі у спадок Таврійському єпархіальному жіночому училищу, з умовою поминання бідних у церкві. Тут маємо зазначити, що Є. Гранобарський двічі брав шлюб. Його перша дружина – Анастасія, – померла раніше за чоловіка. Від першого шлюбу у подружжя народився син Андрій, який обрав військову кар'єру і дослужився до чину підполковника. Цей чин надавав родове (спадкове) дворянство. Друга дружина Є. Гранобарського – Марія Родіонівна, – донька полкового осавула з козацьким прізвищем Очеретько [4, с. 56]. Саме вона заповіла маєток єпархіальному училищу.

Ще один меценатський проект Є. Гранобарського був пов'язаний з церковною будівлею в м. Олександрівську і це підкреслює його християнські чесноти, цінування релігійної моралі як основи громадського здоров'я. Я. Новицький у згаданій вище «Історії міста Олександрівська...» повідомляв, що будівля Олександрівської церкви, яка існувала в Олександрівській фортеці до 1827 р., в 20-х рр. XIX ст. належала титулярному раднику Гранобарському, який пожертвував її на злом купецькому і міщанському товариствам м. Олександрівська для будівництва дзвіниці при Покровському соборі [6, с. 229]. З цього повідомлення постає не лише факт меценатства, а й біографічне уточнення: у 1820-х роках Є. Гранобарський піднявся в Табелі про ранги до цивільного чину IX класу. Зокрема, згідно з формулярними списками Є. Гранобарського простежуються його наступні кар'єрні сходинки: у 1817 році – підвищення до колезького секретаря, а в 1820 – до титулярного радника.

Запорізький краєзнавець і генеолог А. Макідонов доповнює відомості, наведені Я. Новицьким щодо часу і обставин дарування Є. Гранобарським будівлі Олександрівської церкви, а також про її технічний стан. Зокрема, він з'ясував, що 1803 р. в Олександрівську відбувся аукціон з продажу «старих і непотрібних казенних будівель». В ході торгів кілька будинків придбав губернський секретар Є. Гранобарський. Серед цих будинків виявився й «кам'яний», двоповерховий, критий залізом будинок колишньої аптеки, в якому розташовувалася Олександрівська військова церква. 29 квітня 1803 р. Є. Гранобарський склав на ім'я протопопа Федора Романова (Кошевського) «уступочне письмо», відповідно до якого передав цей будинок, «без жодної плати за нього», військовій церкві. Цей благодійний акт Є. Гранобарський присвятив пам'яті своєї покійної дружини Анастасії. Однак власник будівлі поставив одну умову: вона мала належати церкві, доки та залишатиметься чинною й використовуватиметься за призначенням. У разі ліквідації церкви або її переведення на нове місце, будинок повинен був залишитися за його власником або за його спадкоємцями. Цей документ засвідчили 30 квітня 1803 р. в Маріупольському нижньому земському суді. Однак чомусь протодиякон Ф. Романов (Кошевський) у всіх церковних відомостях після 1803 р. стверджував, що цей дім він викупив у Є. Гранобарського, заплативши йому «з надлишком гроші» [5, с. 17, 25, 41].

Приміщення Олександрівської церкви використовувалось причтом до кінця 1827 р. Саме після того, як Олександрівська церква перестала діяти, її власник Є. Гранобарський і подарував цю будівлю на користь жителів Олександрівська для спорудження дзвіниці при Покровській соборній церкві, про що писав Я. Новицький.

Проте історія цієї благодійності мала ще один неприємний епізод, на який звернув увагу А. Макідонов і який не варто оминати. Цей епізод підкреслює ментальність, культурний рівень і правову свідомість місцевих жителів, над якими й досі потрібно працювати. Вони

потребують безперестанної просвіти, щоденних зусиль і виразно контрастують із вчинками та життєвими принципами Є. Гранобарського. Цей епізод свідчить, що благодійність співіснує в суспільстві поряд із невіглаством, хибними уявленнями про добро, колективною безвідповідальністю тощо.

У серпні 1828 р. вісімнадцять жителів села Вознесенівки, очевидно вважаючи, що роблять добру справу і, можливо, знаючи про смерть Є. Гранобарського, пограбували зачинену Олександрівсько-Невську церкву. Вони зняли з неї двері, вікна, залізо, дошки та інше. Усе це вони перенесли до свого села для потреб новозбудованої Вознесенської церкви. Як пише А. Макидонов, за фактом скоєного вознесенівцями пограбування було порушено кримінальну справу [5, с. 26].

Повертаючись до питання про добрі справи Є. Гранобарського, звертаємо увагу на те, що його просвітницька діяльність неодноразово поцінювалась громадою, яка клопоталася про відзначення його заслуг. 15 січня 1826 р. за довгу і бездоганну службу Є. Гранобарського нагородили орденом Святої Анни III ступеня [12, ф. 109, оп. 1, спр. 13, арк. 71]. Варто додати, що він здобув собі непідробний авторитет і серед членів місцевої дворянської корпорації. У 1818 р. його обрали предводителем дворянства Мелітопольського повіту. Очевидно, що цей факт відкриває нові можливості для вивчення діяльності Є. Гранобарського на цій виборній посаді.

Помер Є. Гранобарський 14 березня 1828 р. Актовий запис про смерть зроблено в метричній книзі Успенської церкви с. Балки – села, яке знаходилось неподалік від маєтків Є. Гранобарського. Його села не були великими – в документах згадується 38–46 душ кріпосних. Тож і церковної будівлі в них не було. Цей факт черговий раз привертає увагу до специфіки меценатських ініціатив Є. Гранобарського. Він, на відміну від багатьох інших меценатів, які докладалися до спорудження церков, у першу чергу жертвував на освіту. Звернемо увагу, що актовий запис про смерть до метричної книги священник вніс 18 березня, а визначаючи вік покійного, написав «80» (років) [12, ф. 246, оп. 1, спр. 25, арк. 110 зв.]. Вважаємо цей запис помилковим. Дату 14 березня підтверджує син Є. Гранобарського Андрій. Це видно з листа штатного смотрителя Оріхівського повітового училища до Мелітопольського нижнього земського суду від 2 квітня 1828 р., у якому повідомляється про повернення Андрієм Гранобарським державної нагороди батька – ордена Св. Анни із зазначенням дати смерті Євдокима – 14 березня 1828 р. [12, ф. 109, оп. 1, спр. 13, арк. 71–72]. Також, якщо довіряти відомостям трьох згаданих вище формулярних списків чиновників Оріхівського повітового училища з відомостями про Є. Гранобарського, на час смерті йому мало б бути 69–70 років. Проте, це твердження є дискусійним моментом, що вимагає продовження досліджень.

Таким чином, меценатська діяльність Є. Гранобарського була органічним проявом його життєвої позиції. Вона тривала на всьому його життєвому шляху, міцніла з набутими знаннями і життєвим досвідом. Пізнавши з юних літ потребу в освіті і розуміючи її велику силу, особисте і суспільне значення, він намагався прищепити це розуміння тим, хто тягнувся до знань. Особливої уваги Є. Гранобарський надавав підтримці нужденних, розуміючи їхнє складне становище і матеріальні проблеми. Окрему турботу складало морально-духовне становище суспільства, оздоровлення якого він і його родина пов'язували з церквою. Тому вони, слідуючи давнім християнським традиціям, надавали підтримку релігійним громадам і закладам духовної освіти.

Меценатська та благодійна діяльність Є. Гранобарського стала яскравим індикатором формування нового громадського простору, сприяла розвитку освіти та утвердженню ролі освіченої провінційної еліти в суспільних трансформаціях. Його активність репрезентує форму освіченого місцевого патріотизму, що дозволяє по-новому осмислити процеси колонізації, культурної інтеграції та просвітництва у їх імперських контекстах, а також розглянути ранній етап формування модерної української нації в регіоні Південної України на початку XIX століття.

Конфлікт інтересів

Автори заявляють, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, вони повністю дотримуються етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Дик М., Крылов Н. В., Крылова А. Н. Мелитопольские Корнисы. *Мелитопольский краеведческий журнал*. 2018. № 11. С. 76–82.
2. Ігнатуша О., Козлова І. Місто Оріхів у 1838, 1843 роках за архівними документами. *Архіви України*. 2024. № 2(339). С. 126–146. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/243/207> (дата звернення: 19.05.2025).
3. Козлова І. Гранобарський Євдоким Павлович. *Славетні запоріжці*. URL: https://sites.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=5692&lang=ukr&news_code (дата звернення: 19.05.2025)
4. Козлова І. Покровитель науки Евдоким Павлович Гранобарский. *Созвездие*. 2000. № 1. С. 56.
5. Макидонов А. В. Метрические книги г. Запорожья (Александровска) (1789–1800). Запорожье: Статус, 2023. 344 с.
6. Новицький Я. П. История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770–1806 гг. *Твори у 5 т.* Запоріжжя: АА ТанDEM, 2007. Т. 1. С. 184–303.
7. Олененко А. Г. Опис кордонів Азовської губернії: нові факти до історії створення джерела. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. 2013. Вип. 10. С. 70–75.
8. Прокопенко Л. Л. Роль Д. Т. Мізка в розвитку освіти краю першої третини ХІХ ст. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2010. Вип. 8. С. 191–200.
9. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): історичні нариси. Київ: Генеза, 2003. 304 с.
10. Фрізен Р. Менонітська архітектура. Від минулого до майбутнього / пер. з англ. Н. Венгер. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні», 2010. 660 с.
11. Швайба Н. І., Олененко А. Г. Фонд Азовської губернської канцелярії в Державному архіві Ростовської області: склад та інформативні можливості документів. *Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2013. Т. 26. С. 164–172.
12. Державний архів Запорізької області.

O. M. IHNATUSHA

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ancient and Modern History of Ukraine and Methods of Teaching History,

e-mail: ioleksa@outlook.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1959-1085>

Zaporizhzhia National University,

74 Sobornyi Ave., Zaporizhzhia, 69002, Ukraine

I. V. KOZLOVA

Deputy Head of the Department of Information and Document Usage,

e-mail: kiv2013z@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1794-0182>

State Archives of Zaporizhzhia Region

Ukrainian St., 48, Zaporizhzhia, 69095, Ukraine

YEVDOKYM HRANOBARSKYI: PATRON AND EDUCATOR IN SOUTHERN UKRAINE, LATE 18TH – EARLY 19TH CENTURY

Purpose of the study. To summarize the available information about Yevdokym Hranobarskyi – a prominent yet little-known figure in the socio-cultural history of Southern Ukraine in the late 18th and early 19th centuries – and to present his role against the backdrop of the era, with a particular focus on education and patronage.

Methodology. The study is based on the principles of historicism, systematicity, and objectivity. It employs methods of analysis, synthesis, and archival heuristics.

Scientific novelty. The ideological foundations, content, and significance of the patronage initiatives undertaken by this local nobleman, who played a lasting role in the development of educational infrastructure in the Orikhiv and Melitopol counties of the Tavria province and the Oleksandrivskyi county of the Katerynoslav governorate, have been established. His biography has been reconstructed in the context of broader socio-political processes in Southern Ukraine. Previously unknown archival sources have been brought into scholarly circulation.

Conclusions. Yevdokym Hranobarskyi can be regarded as a representative of the intersection between imperial administrative policy and local initiative. His social motivation combined a personal commitment to supporting those in pursuit of knowledge with the educational ideals inherent in the paternalistic policies of the Russian Empire. The awarding of a diamond ring to Hranobarskyi by the emperor in 1812 carried symbolic weight and reflected the state's legitimization of local forms of patronage. The activities of figures such as Hranobarskyi contributed to the tangible development of educational institutions and to the gradual emergence of a social stratum capable of modernizing this peripheral imperial territory. His legacy exemplifies a form of enlightened local patriotism that invites new interpretations of colonization, cultural integration, and enlightenment within the imperial context, while also offering insights into the early stages of the formation of the modern Ukrainian nation in Southern Ukraine at the beginning of the 19th century.

Keywords: *Yevdokym Hranobarskyi, patronage, Southern Ukraine, county schools, educational policy, modernization.*

Conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript. In addition, they fully comply with ethical standards, including the inadmissibility of plagiarism, data falsification, and duplicate publication.

References

1. Dik M., Krylov N.V., Krylova A.N. Melitopol Cornices. *Melitopol'skij kraevedcheskij zhurnal*. 2018. № 11. S. 76–82. (in Russian)
2. Ihnatusha O., Kozlova I. The City of Orikhiv in 1838, 1843 According to Archival Documents *Arkhivy Ukrainy*. 2024. № 2(339). S. 126–146. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/243/207> (application date: 19.05.2025). (in Ukrainian)
3. Kozlova I. Granobarskyi Evdokym Pavlovych. *Slavetni zaporizhtsi*. URL: https://sites.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=5692&lang=ukr&news_code= (application date: 19.05.2025). (in Ukrainian)
4. Kozlova I. The Patron of science Evdokym Pavlovych Granobarskyi. *Sozvezdie*. 2000. № 1. S. 56. (in Russian)
5. Makidonov A. V. The Metric books of Zaporozhya (Alexandrovsk) (1789–1800). Zaporozhya: Status. 2023. 344 s.
6. Novyts'kyj Ya. P. History of the city of Aleksandrovsk in connection with the history of the emergence of fortresses of the Dnipro line. 1770–1806. *Tvory u 5 t. Zaporizhzhia*: AA Tandem, 2007. T. 1. S. 184–303. (in Russian)
7. Olenenko A. H. Description of the borders of the Azov governorate: new facts about the history of the creation of the source. *Istoriia i kul'tura Prydniprov'ia: Nevidomi ta malovidomi storinky*. 2013. Vyp. 10. S. 70–75. (in Ukrainian)
8. Prokopenko L. L. The role of D. T. Mizko in the development of education in the region in the first third of the 19th century. *Prydniprov'ia: istoryko-kraieznavchi doslidzhennia*. 2010. Vyp. 8. S. 191–200. (in Ukrainian)
9. Turchenko F. H., Turchenko H. F. Southern Ukraine: Modernization, World War, Revolution (The End of the XIXth Century – 1921): Historical Essays. Kyiv: Heneza, 2003. 304 s. (in Ukrainian)
10. Frisen R. Mennonite Architecture: From Past to Future / Trans. from English by N. Wenger. Melitopol': TOV «Vydavnychij budynok Melitopol'skoi mis'koi drukarni», 2010. 660 s. (in Ukrainian)
11. Shvaiba N. I., Olenenko A. H. The Azov province office fund in the State Archive of Rostov Region: structure and informative capabilities of documents. *Naukovi zapysky: Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Kyiv, 2013. T. 26. S. 164–172. (in Ukrainian)
12. State Archives of Zaporizhzhia Region.

Текст надійшов до редакції 27.08.2025. / The text was received by the editors 27.08.2025.

Текст затверджено до друку 06.10.2025. / The text is recommended for printing 06.10.2025.

Текст опубліковано 30.12.2025. / The text was published on 30.12.2025.